

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'E GÖRE XI. YÜZ- YILDA TÜRK COĞRAFYASINDA KULLANILAN MUTFAK ARAÇ-GEREÇLERİ

Dr. Seda Muratoğlu

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı

DOI : 10.29329/akalid.2024.1058.3
Makale Geliş Tarihi : 15 Haziran 2024
Makale Kabul Tarihi : 19 Haziran 2024
Makale Sonuçlanma Tarihi : 22 Ağustos 2024
Makale Yayım Tarihi : 30 Ağustos 2024
Sayfa Aralığı : 60-79

Seda Muratoğlu, “Dîvânu Lugâti't-Türk'e Göre XI. Yüzyılda Türk Coğrafyasında Kullanılan Mutfak Araç-Gereçleri”, *Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD)*, C.2, S.2, Ağustos 2024, s. 60-79.

Öz

Kaşgarlı Mahmud'un XI. yüzyılda yazdığı ve Türk kültürünün önemli eserlerinden Dîvânu Lugâti't-Türk, Türkçenin bilinen ilk sözlüğüdür. Siyasi sosyal, iktisadi ve kültürel açılardan Türkler hakkında çok önemli bilgiler veren bu değerli esere dayanarak hazırladığımız bu çalışmanın konusu, XI. yüzyılda Türk coğrafyasında kullanılan mutfak araç-gereçleridir. XI. yüzyılda Türk evinin bir odası, mutfak olarak kullanılmaktaydı ve bu odaya “aş evi” manasındaki aş-lık denmekteydi. Dönemin kültür hayatını aksettirebilmek ve Türklerin günlük yaşayışları hakkında bilgi sahibi olabilmek için Türk mutfağındaki kültür eşyasının tanınması gerekmektedir. Bu amaçla hazırlanmış çalışmada, eserin Besim Atalay ve Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu tarafından hazırlanan tercüme-leri kullanılmıştır. Ayrıca yer yer ihtilafli noktalarda Kilisli Rifat Bilge tarafından hazırlanan neşir ile R. Dankoff ve J. Kelly'nin hazırladığı İngilizce tercüme-ye başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dîvânu Lugâti't-Türk, Kaşgarlı Mahmud, Mutfak, Araç-Gereç, Kültür

Kitchen Tools and Equipment Used in Turkish Geography According to Diwan Lughat al-Turk in the 11th Century

Abstract

Diwan Lughat al-Turk, written by Mahmud Kashgari in the XIth century and one of the important works of Turkish culture, is the first known dictionary of Turkish. The subject of this study, which we prepared based on this valuable work that provides very important information about the Turks in political, social, economic and cultural aspects, is the kitchen utensils used in the Turkish geography in the XIth century. In the XIth century, one room of a Turkish house was used as a kitchen and this room was called "aşlık", meaning "soup house". In order to reflect the cultural life of the period and to have information about the daily life of the Turks, it is necessary to recognize the cultural objects in Turkish cuisine. In the study prepared for this purpose, the translations of the work prepared by Besim Atalay and Ahmet B. Ercila-sun-Ziyat Akkoyunlu were used. In addition, the English translation prepared by Rifat Bilge of Kilisli and the English translation prepared by R. Dankoff and J. Kelly have been consulted in some points of dispute.

Keywords: Diwan Lughat al-Turk, Mahmud Kashgari, Kitchen, Tools, Culture

Giriş

XI. yüzyıl Türk dünyasının en önemli eserlerinden biri olan ve Türkçenin ilk sözlüğü kabul edilen *Dîvânu Lugâti't-Türk*, bir sözlük olmasından öte Türklerin hayatını her yönüyle ele alan çok önemli bir eserdir. Kaşgarlı Mahmud, derlediği Türkçe kelimeleri bir araya toplamış ve Türkmen, Oğuz, Çiğil gibi çeşitli Türk boylarının dillerinden alınmış kelimeleri sekiz farklı bölümde kullanıma sunmuştur. Türk halkı, onların kültürleri, gelenekleri ve yaşayışları hakkında önemli bilgiler verir. Ayrıca eserde Türkçede kullanılan kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıkları ile açıklanması, eserin etimolojik araştırmalar için değerli bir kaynak olmasını sağlar ve böylece kelime kökenlerinin ve dilsel etkileşimlerin incelenmesini kolaylaştırır. Dönemin çeşitli Türk lehçelerini belgeleyerek bu lehçeler arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri inceleme fırsatı sunar. Siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel açılardan Türkler hakkında çok önemli bilgiler veren bu değerli esere dayanarak hazırlanan bu çalışmanın konusu, XI. yüzyılda Türk coğrafyasında kullanılan mutfak araç-gereçleridir. Bahsedilecek olan eşyalar, dönemin mutfak kültürüne dair bilgiler sunar ve eserin genel kül-

türel bağlamını anlamada yardımcı olur. Esas konumuza geçmeden önce hem eserin müellifi Kâşgarlı Mahmûd hem de *Dîvânu Lugâti't-Türk* hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

1. Kâşgarlı Mahmûd ve *Dîvânu Lugâti't-Türk*

Kâşgarlı Mahmûd (öl. 1090),¹ Karahanlılar (840-1212) döneminin önemli ailelerinden birine mensuptur. İyi bir eğitim görmüş olan müellif, Türk ülkelerini dolaşarak dil, tarih ve coğrafya sahasında pek çok malzeme toplamış ve bunları da *Dîvânu Lugâti't-Türk* isimli eserinde vermiştir.² 1 Cemâzîu'l-evvel 464/25 Ocak 1072 tarihinde eserini yazmaya başlayan müellif, birkaç defa gözden geçirip ilâveler yaptıktan sonra 12 Cemâzîu'l-âhir 466/12 Şubat 1074 tarihinde tamamlamıştır. Sonrasında da eserini, muhtemelen 470/1077 yılında Bağdâd'da Halife el-Muktedî bi-Emrillâh'ın oğlu Ebu'l-Kâsım Abdullâh'a takdim etmiştir.³

Dîvânu Lugâti't-Türk, Karahanlıların hâkimiyet sahası için çok önemli olmakla birlikte, Kâşgarlı Mahmûd'un neredeyse Türk coğrafyasının tamamını gezip bu kitabı oluşturması eseri tüm Türk coğrafyası açısından önemli kılmaktadır.

Kâşgarlı Mahmûd, 476/1083 yılına kadar kitabın dört redaksiyonunu meydana getirmiştir. Eser, Türk dilinin en eski sözlüğüdür. İçinde Türkçe şüirler, coğrafya, kültür tarihine ve tarihe dair bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Kâşgarlı Mahmûd, eserinde bir de dünya haritasına yer vermektedir. Bu harita, fiziki coğrafya açısından önemlidir.⁴

¹ Hayatı ve eserleri için bkz. M. Şakir Ülkürtaşır, *Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1946; Ahmet Caferoğlu, *Kâşgarlı Mahmut*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970; Mustafa S. Kaçalın, "Dîvânü Lugati't-Türk", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 446-449; Reşat Genç, *Kâşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Ankara 1997, s. 1-17; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarıh-Coğrafya Yazıcılığz*, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 106-107; Ömer Faruk Akgün, "Kâşgarlı Mahmud", *DİA*, XXV, İstanbul 2002, s. 9-15; Şükrü Haluk Akalın, *Bin Yıl Önce Bin Yıl Sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008; Suat Kaymak, "Kâşgarlı Mahmûd", *İslâm Düşünce Atlası*, I, ed. İbrahim Halil Üçer, Konya 2017, s. 265-267.

² R Şeşen, *Müslümanlarda Tarıh-Coğrafya...*, s. 106.

³ M. S. Kaçalın, "Dîvânü Lugati't-Türk", s. 446.

⁴ R. Şeşen, *Müslümanlarda Tarıh-Coğrafya...*, s. 106.

Eser, 1333-1335 yıllarında Kilisli Rifat Bilge tarafından üç cilt olarak İstanbul'da yayımlanmıştır.⁵ Daha sonra 1939-1949 yılları arasında Besim Atalay tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁶ Atalay'ın bu çalışmasının son cildini oluşturan indeks de eserin daha kolay kullanılmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca Robert Dankoff ve James Kelly tarafından hazırlanan İngilizce tercümesi bulunmaktadır.⁷ Son olarak Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu tarafından yeni bir tercümesi daha yayımlanmıştır.⁸ Ayrıca Mustafa S. Kaçalın ve Mehmet Ölmez'in söz konusu esere yönelik çalışması da mevcuttur⁹

2. XI. Yy.'da Türk Coğrafyasında Kullanılan Mutfak Araç-Gereçleri

Dîvânu Lugâti't-Türk'te tespit edilen mutfak araç-gereçleri, aşağıda alfabetik olarak verilecektir. Bu çalışmada Besim Atalay ve Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu tarafından hazırlanan tercümeleri kullanılmıştır. Ayrıca yer yer ihtilafli noktalarda Kilisli Rifat Bilge tarafından hazırlanan neşir ile R. Dankoff ve J. Kelly'nin hazırladığı İngilizce tercümeyle başvuruldu¹⁰. Kâşgarlı Mahmûd'un eserinde kaydettiği mutfak araç-gereçleri şunlardır:

Açıglğ küp: “İçinde ekşi bulunan, içerisine konulan şeyi ekşiten küp” manasına gelmektedir.¹¹

Açırgan:¹² “İçine konan her tatlı şeyi daima ekşiten küp” anlamındadır.¹³

⁵ Kâşgarlı Mahmûd, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, I-III, (nşr. Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1333-1335 [= DLT/Bilge]).

⁶ Kâşgarlı Mahmûd, *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*, I-IV, (Türkçe trc. Besim Atalay, Ankara 1939-1943 [= DLT/Atalay]).

⁷ Mahmûd al-Kâşgarî, *Compendium of the Turkic Dialects [Dîvân Lugât at-Türk]*, I-III, (ed. and trs. Robert Dankoff-James Kelly, Cambridge 1982-1985 [=DLT/Dankoff]). İhtilafli noktalarda eserin İngilizce tercümesini kullandık.

⁸ Kâşgarlı Mahmûd, *Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin*, (haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, Ankara 2014) [= DLT/Ercilasun].

⁹ Mahmûd el-Kâşgârî, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Çev. Mustafa S. Kaçalın, Haz. Mehmet Ölmez, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2021.

¹⁰ Sir Gerard Clauson'un hazırladığı Türkçenin etimolojik bir sözlüğü olan çalışması da araştırmamız açısından bir başvuru eseri olmuştur: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

¹¹ DLT/Atalay, I, s. 147; DLT/Ercilasun, s. 76; Clauson, s. 23.

¹² Şu cümlede geçmektedir: “Ol küp ol süçikni açırgan”. B. Atalay, “O küp, içerisine konan her tatlı şeyi daima acıtır” şeklinde vermektedir I, s. 154. Ancak “acıtır” değil,

Aftabı (Aftaba):¹⁴ Oğuzca bir kelime olup “kova” manasındadır.¹⁵

Anğut:¹⁶ “Şarap tıpası” demektir.¹⁷

Ayak: “Çanak, kap, sahan, kâse ve kadeh” anlamlarına gelmektedir.¹⁸ Kâşgarlı Mahmûd, *ayak* kelimesinin Oğuzlar tarafından bilinmediğini ve bunun yerine, bu gibi şeylere *çanak* dediklerini belirtmektedir.¹⁹ Ayrıca bu kelime Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde de “kadeh” manasına gelmektedir. Clauson ayak sözcüğünün “içki kabı” anlamında kullanıldığını; genel olarak da kap anlamında geçtiğini belirtmiştir. Eski Türkçeden itibaren çok yaygın bir kullanıma sahip olan ayak sözcüğü kadeh karşılığında bugün de Çağdaş Kıpçak sahasında varlığını sürdürmeye devam eder.²⁰

Ayaklığ tepsi: “Kâseli tepsi” manasındadır.²¹

“ekşitir” şeklinde olması gerekir. Bkz. *DLT/Bilge*, I, s. 136; *DLT/Dankoff*, I, s. 170; *DLT/Ercilasun*, s. 79; Clauson, s. 21.

¹³ *DLT/Atalay*, I, s. 154; *DLT/Ercilasun*, s. 79; Clauson, s. 21.

¹⁴ Kâşgarlı Mahmûd, kelimenin Farsçadaki karşılığını *aftâbe* (افتابه) olarak vermektedir *DLT/Atalay*, I, s. 432; *DLT/Ercilasun*, s. 187; *DLT/Dankoff*, I, s. 326.

¹⁵ *DLT/Atalay*, I, s. 432; *DLT/Ercilasun*, s. 187; Clauson, s. 627.

¹⁶ Şu atasözünde geçmektedir: “Yurt küçük olsa anğut bedük ur (Delik küçük olsa da tıpayı büyük vur)” *DLT/Atalay*, I, s. 93. Bu kelime, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu tarafından *anğut* (şarap hunisi) şeklinde verilmektedir. Atasözü ise şu şekilde geçmektedir: “Bart küçük bolsa anğut bedük ür (Kova küçükse büyük huni koy)”, s. 45.

¹⁷ *DLT/Atalay*, I, s. 93; *DLT/Ercilasun*, s. 45; Clauson, s. 176.

¹⁸ B. Atalay, “kap kacak” olarak çevirmekte birlikte (I, s. 84), Kilisli Rifat Bilge'nin hazırladığı neşirde “çanak” olarak geçmektedir (bkz. I, s. 79). Ayrıca R. Dankoff-J. Kelly I, s. 120 ve A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu da “çanak” olarak tercüme etmiştir s. 40.

¹⁹ *DLT/Atalay*, I, s. 80, 84, 178, 265, 286, 295, 324, 375, 497; II, s. 175, 246, 346; III, s. 15, 143, 296, 306, 371, 397; *DLT/Ercilasun*, s. 38, 40, 91, 119, 126, 130, 141, 161, 218, 283, 305, 340, 406, 472, 475, 498, 512; Clauson, s. 270. Ayrıca bkz. *çanak*.

²⁰ Kübra Dilaver Yıldırım, *Memlûk-Kıpçak Türkçesi Söz Varlığı İncelemesi: Mutfak ve Yemek Kültürüne Ait İsimler*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2020, s. 111; Ahmet Karataş, “Çağatayca Sözlüklerde Mutfak Tabirleri”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 2023, ss. 581-609, s. 583; Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford At The Clarendon Press London 1972, s. 270.

²¹ *DLT/Atalay*, III, s. 50; *DLT/Ercilasun*, s. 370; Clauson, s. 445.

Bart:²² Oğuz lehçesinde “pişmiş topraktan yapılmış su içilen bardak” anlamındadır. Ayrıca “şarap vb. akıcı nesnelere ölçülmesinde kullanılan kap, kova” anlamına da gelmektedir²³. Bardak kelimesi, “Bart” sözcüğüne getirilen + Ak küçültme eki ile türetilmiş bir isimdir ve bu isim Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde “Bardak” olarak kullanılmaktadır²⁴.

Bıçır: “Bıçkı, bıçak ve balta” manalarına gelmektedir.²⁵

Bıçık:²⁶ “Bıçak” anlamındadır.²⁷ Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde de aynı şekilde kullanılan kelime, Çağatay Türkçesinde hem bıçak hem iğne anlamına gelmektedir.

Bukaç: “Su kabı, tas, tencere ve topraktan yapılan çömlek vb. şeyler” manalarına gelmektedir.²⁸

²² B. Atalay, I, s. 341 ve Sir G. Clauson, s. 358 *bart* kelimesinde açıklama yaparak yazma nüshasında *yart* şeklinde geçtiğini belirtmektedir. B. Atalay, IV. cildi olan indeksinde *yart* için “su içilen bardak (Oğuzca)” açıklamasını vermekte ve *bart* kelimesine atıf yapmaktadır, s. 48. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’nun çalışmasında ise *yart* kelimesi geçmemekte ve “Be’ye sonradan (?) ikinci bir nokta (y-) konmuş” şeklinde bir açıklama yapılmaktadır 148, n. 623. Şu atasözünde geçmektedir: “Bart kiçig bolsa añut bedük ür (Kova küçükse büyük huni koy)” *DLT/Ercilasun*, s. 45. B. Atalay, atasözünde geçen *bart* kelimesini *yart* olarak vermektedir ve atasözü de şöyledir: “Yurt küçük olsa añut bedük ur (Delik küçük olsa da tıpayı büyük vur)” *DLT/Atalay*, I, s. 93.

²³ *DLT/Atalay*, I, s. 93, 341; *DLT/Ercilasun*, s. 45, 148; Clauson, s. 358; *DLT/Dankoff*, I, s. 269. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da şöyledir: “Şarap kovası ve sıvı şeylerin ölçülmesinde kullanılan kap; Oğuz lehçesinde pişmiş topraktan su kabı” s. 148.

²⁴ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 123; Karataş, “a.g.m.”, s. 583.

²⁵ *DLT/Atalay*, I, s. 13; II, s. 69; *DLT/Ercilasun*, s. 6, 251; Clauson, s. 294-295.

²⁶ Şu atasözünde geçmektedir: “Neçe yitik bıçık erse öz sapın yonumas (Bıçak ne kadar keskin olsa da kendi sapını yontmaz)” *DLT/Atalay*, I, s. 384. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da ise şöyledir: “Neçe yitig bıçık erse öz sapın yonumas (Bıçak keskin olsa da kendi sapını kesemez)”, s. 166.

²⁷ *DLT/Atalay*, I, s. 384, 473; II, s. 176, 195, 231, 260, 262, 271, 293, 310, 317, 325; III, s. 18, 82, 91, 126, 169, 254, 270, 273, 299, 350, 442; *DLT/Ercilasun*, s. 166, 236, 283, 289, 300, 309, 312, 324, 329, 332, 334, 355, 383, 386, 459, 464, 473, 488; Clauson, s. 293-295.

²⁸ *DLT/Atalay*, I, s. 357, 411; *DLT/Ercilasun*, s. 153, 177; Clauson, s. 312.

Butık: “Atın ayak derisinden yapılan ve içerisine kıymız vb. şeyler konan tulum” manasındadır.²⁹

Butık: Kâşgar lehçesinde “küçük testi ve tulum” anlamındadır.³⁰

Çanak: Oğuzlar “*ayak* (çanak)” kelimesini bilmedikleri için Oğuz lehçesinde “kap kaçak” manasında kullanılmaktadır. Ayrıca bu kelime “çanak, ağaçtan oyulmuş tuzluk vb. şeyler” anlamlarına da gelir.³¹ Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde de kullanılan bu kelime günümüzde de kullanılmaktadır.

Çançır: “Erişte hamuru açılan oklava” anlamındadır.³²

Çeliğ ayak:³³ “Çin kâsesi” manasında gelmektedir.³⁴

Çeşkel: Kençek lehçesinde³⁵ “çanak, çömlek ve çanak çömlek parçaları” anlamına gelmektedir.³⁶

Çodın eşic:³⁷ “Bakır tencere” manasındadır.³⁸

Çowlr: Kençek lehçesinde³⁹ “tutmaç süzgeci” anlamına gelmektedir. İnce çubukla örülüp kepçe gibi yapılıdır.⁴⁰ Bu kelime “Çavlı” şeklinde Ha-

²⁹ DLT/Atalay, I, s. 377; DLT/Ercilasun, s. 162; Clauson, s. 302.

³⁰ DLT/Atalay, I, s. 377; DLT/Ercilasun, s. 162; Clauson, s. 302.

³¹ DLT/Atalay, I, s. 84, 381; III, s. 32, 109-110; DLT/Ercilasun, s. 40, 164, 361, 391; Clauson, s. 425.

³² DLT/Atalay, I, s. 417; DLT/Ercilasun, s. 180; Clauson, s. 425.

³³ A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da, *çalıñ ayak* şeklindedir, s. 498.

³⁴ DLT/Atalay, III, s. 371; DLT/Ercilasun, s. 498; Clauson, s. 420-421.

³⁵ B. Atalay'ın hazırladığı tercümede Kençek lehçesinde olduğu kayıtlı değildir. Ancak IV. ciltte yer alan indekste, R. Dankoff-J. Kelly ve A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'nun tercümesinde verilmektedir DLT/Atalay, IV, s. 143; DLT/Dankoff, I, s. 359; DLT/Ercilasun, s. 210.

³⁶ DLT/Atalay, I, s. 482; DLT/Ercilasun, s. 210; Clauson, s. 431, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da manası şöyledir: “Kanat tüyleri şeklinde burmalarla süslenmiş seramik. Kençek lehçesinde”, s. 210.

³⁷ B. Atalay, *çodın aşic* olarak vermektedir (I, s. 409). R. Dankoff-J. Kelly ise, *çodın eşic* şeklinde kaydetmiştir I, s. 311.

³⁸ DLT/Atalay, I, s. 409; DLT/Ercilasun, s. 176; Clauson, s. 403.

³⁹ B. Atalay, indekste kelimenin Kençek lehçesinde olduğunu belirtmektedir IV, s. 156, R. Dankoff-J. Kelly de indekste Kençek lehçesinde olduğunu vermektedir III, s. 95. Fakat B. Atalay'ın hazırladığı tercümede III, s. 442, R. Dankoff-J. Kelly (II, s.

rezm ve Kıpçak dilinde erişte kesen alet anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca Anadolu coğrafyasında bugün ki *Derleme Sözlüğü*'nde “Çoğlu” olarak geçen bu kelime “kepçe şeklinde balık ağı” ve “uzun saplı süzgeç” anlamına gelmektedir⁴¹.

Çömçe: Oğuz lehçesinde “çömçe, kepçe” manasına gelmektedir.⁴² Harezmi dilinde “Çömçe”, Kıpçak dilinde ise “Çömiç” olarak kullanılan kelime “kepçe” anlamına gelmektedir. Çağatay Türkçesinde çömüç/çömüş/çümüç/çömüc “büyük tahta kaşık, kepçe, kevgir, çömçe” anlamına gelmektedir. Clauson, çömçe (kepçe, kevgir) sözcüğünün Farsça kökenli çamça ile aynı anlamda kullanıldığını söyler⁴³.

Çöngek: Çiğil lehçesinde “çömçe, kutu, kap” manasındadır.⁴⁴

Dülek: “Ağzı kırık saksı ve testi” anlamındadır.⁴⁵

Eskü: “Kalbur, elek” manasına gelmektedir.⁴⁶

Eşiç bukaç:⁴⁷ “Tencere, bardak ve tas” anlamında gelmektedir.⁴⁸

Eşiç:⁴⁹ “Tencere, tava ve çömlek” manasındadır.⁵⁰

376) tercümesinde ve A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'nun tercümesinde (s. 530) buna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

⁴⁰ *DLT/Atalay*, III, s. 442; *DLT/Ercilasun*, s. 530; Clauson, s. 397.

⁴¹ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 99.

⁴² *DLT/Atalay*, I, s. 417; *DLT/Ercilasun*, s. 180; Clauson, s. 422.

⁴³ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 195; Karataş, “a.g.m.”, s. 587.

⁴⁴ *DLT/Atalay*, II, s. 290; *DLT/Ercilasun*, s. 322; Clauson, s. 426.

⁴⁵ *DLT/Atalay*, I, s. 389; *DLT/Ercilasun*, s. 167; Clauson, s. 498.

⁴⁶ *DLT/Atalay*, I, s. 129; *DLT/Ercilasun*, s. 65; Clauson, s. 246, B. Atalay, “süpürge” olarak vermektedir I, s. 129. R. Dankoff-J. Kelly ise, “elek” olarak kaydetmiştir (I, s. 152).

⁴⁷ B. Atalay, *aşiç bukaç* olarak vermektedir (I, s. 357, 411). R. Dankoff-J. Kelly ise, *eşiç bukaç* tercüme etmiştir I, s. 277, 312.

⁴⁸ *DLT/Atalay*, I, s. 357, 411; *DLT/Ercilasun*, s. 153, 177; Clauson, s. 312.

⁴⁹ B. Atalay, bu kelimeyi metinde *aşiç* ve *aşaç* şeklinde kaydetmiştir. Ancak indekste (IV, s. 42-43) bunu düzelterek *eşiç* kelimesine bakılmasını belirtmiştir. R. Dankoff-J. Kelly ise, bu kelimeleri *eşiç* olarak vermektedir I, s. 99; II, s. 345 Şu atasözünde geçmektedir: “Aşiç ayur tübüm altun, kamaç ayur men kayda men (Tencere der: Dibim altın, kepçe der: Ben nerdeyim?)” *DLT/Atalay*, I, s. 52. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu bu kelimeyi *eşiç* olarak vermektedir. Atasözü ise şöyledir: “Eşiç ayur tübüm

Etlük: “Etin asıldığı çengel” anlamındadır.⁵¹

Ewren:⁵² “Demirci ocağı gibi biçiminde yapılan ekmek fırını” manasındadır.⁵³

Irgağ: “Donmuş olan buzı buzluğa çekip getirmek için kullanılan kanca” manasında gelmektedir.⁵⁴

Iwrık:⁵⁵ “İbrik” anlamındadır.⁵⁶

İdhiş:⁵⁷ “Kadeh, kap” manalarına gelmektedir.⁵⁸

altun, kamaç ayur men kanda men (Tencere dibinin altın olduğunu iddia eder, kepe de ben nerdeyim der)” (s. 25). “İki koçnar başı bir aşaçta pışmas (İki koç başı bir tencerede pişmez)” *DLT/Atalay*, III, s. 382. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu tercümesinde şöyledir: “İki koçnar başı bir eşiçte bışmas (İki koç başı bir tencerede pişmez)” s. 503.

⁵⁰ *DLT/Atalay*, I, s. 52, 166, 223, 248, 258, 313, 323, 327, 357, 409, 411, 514, 518; II, s. 12, 72, 78, 178, 201, 253, 302, 333, 357; III, s. 142, 191, 206, 249, 280, 382, 409, 430; *DLT/Ercilasun*, s. 25, 86, 106, 114, 117, 136, 141-142, 176, 225-226, 236, 252, 254, 284, 290, 307, 327, 337, 345, 405, 429, 437, 457, 467, 503, 516, 525; Clauson, s. 257.

⁵¹ *DLT/Atalay*, I, s. 101; *DLT/Ercilasun*, s. 49; Clauson, s. 55.

⁵² B. Atalay, *awran?* şeklinde vermektedir I, 109; R. Dankoff-J. Kelly de *awran* olarak vermektedir (I, s. 137).

⁵³ *DLT/Atalay*, I, s. 109; *DLT/Ercilasun*, s. 53; Clauson, s. 13, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu, kelimenin manasını “demirci ocağı gibi yapılır, içinde ekmek pişirilir” şeklinde çevirmektedir s. 53.

⁵⁴ *DLT/Atalay*, I, s. 141; *DLT/Ercilasun*, s. 71; Clauson, s. 216.

⁵⁵ Şu parçalarda geçmektedir: “Iwrık başı kazlayu / Sağrak tolu közleyü / Sakınç kudhı kızleyü / Tün kün bile sewnelim (İbrik başı kaz gibi, sürahi dolu göz gibi. Sıkıntıyı çukura (kuyuya) gizleyerek gece gündüz sevinelim)” *DLT/Atalay*, I, s. 100. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu tercümesinde şöyledir: “İbriğin başı kaz gibi dik durmuştur. Kadeh de göz gibi dolmuştur. Hüznü onun altına gömelim ve gece gündüz sevinelim” s. 49. “Kögler kamuğ tüzüldi / Iwrık idhiş tizildi / Sensiz özüm özeldi / Kelgil amul oynalım (İrlamlar bütün düzüldü. İbrik kadeh dizildi, sensiz özüm özledi. Gel de yavaş yavaş oynayalım)” *DLT/Atalay*, III, s. 131-132. Bu parça, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da şöyledir: “Kügler kamuğ tüzüldi / Iwrık idiş tizildi / Sensiz özüm özeldi / Kelgil amul oynalım (Şarkının nağmeleri arasında uyum sağlandı. Kadeh ve ibrikler dizildi. Gönlüm seni özlemektedir. Haydi çabuk ol; sakın ve rahat bir şekilde oynayalım)” s. 401.

⁵⁶ *DLT/Atalay*, I, s. 99-100; III, s. 131; *DLT/Ercilasun*, s. 49, 401; Clauson, s. 72.

İdiş: “Kadeh” anlamında olup, Yağma, Toxsı, Yemek, Oğuz ve Argu dillerinde “tas, bardak ve tencere” gibi her şeye denir⁵⁹

İşküm: “Hükümdarların önüne konan büyük, çanak şeklinde ve ayaksız sofraya” için kullanılan isimdir.⁶⁰

Ka: “Kap” manasına gelir ve sadece sıvı kapları için kullanılır.⁶¹

Kaç: “Kap” anlamındadır.⁶²

Kakaça: “İçerisine sıvı konan kap, kap kacak” manasındadır.⁶³

Kamıç:⁶⁴ “Kepçe, kaşık” anlamına gelmektedir.⁶⁵ Kelime Harezmi ve Kıpçak dillerinde de aynı manaya gelmektedir. G. Doerfer, “kamcha” (kaşık) sözcüğünün “kapça” (kepçe, kevgir) sözcüğüne benzerlik yönüyle “çömçe” sözcüğünden türetilmiş olduğunu dile getirir⁶⁶

⁵⁷ Şu parçada geçmektedir: “Kögler kamuğ tüzüldi / Iwrık idhiş tizildi / Sensiz özüm özeldi / Kelgil amul oynalım (İrlamlar bütün düzüldü. İbrik kadeh dizildi, sensiz özüm özledi. Gel de yavaş yavaş oynayalım)” *DLT/Atalay*, III, s. 131-132. Bu parça, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da şöyledir: “Kügler kamuğ tüzüldi / Iwrık idiş tizildi / Sensiz özüm özeldi / Kelgil amul oynalım (Şarkının nağmeleri arasında uyum sağlandı. Kadeh ve ibrikler dizildi. Gönlüm seni özlemektedir. Haydi çabuk ol; sakın ve rahat bir şekilde oynayalım)” s. 401.

⁵⁸ *DLT/Atalay*, III, s. 131, 237; *DLT/Ercilasun*, s. 401, 447; Clauson, s. 72. Ayrıca bkz. *idiş*.

⁵⁹ *DLT/Atalay*, I, 61; *DLT/Ercilasun*, 29; Clauson, 72. Ayrıca bkz. *İdhış*, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu tercümesinde şöyledir: “Yağma, Toxsı, Yemek ve Oğuzlarda kadeh; Argularda tencere, çömlek, kazan, su kabı gibi her türlü kap kacak” s. 29.

⁶⁰ *DLT/Atalay*, I, s. 107; *DLT/Ercilasun*, s. 52; Clauson, s. 260.

⁶¹ *DLT/Atalay*, I, s. 407; III, s. 211; *DLT/Ercilasun*, s. 175, 439; Clauson, s. 578. Ayrıca bkz. *kaç*, *kakaça*.

⁶² *DLT/Atalay*, III, s. 238, 323; *DLT/Ercilasun*, s. 450, 480; Clauson, s. 578. Ayrıca bkz. *ka*, *kakaça*.

⁶³ *DLT/Atalay*, III, s. 211, 238; *DLT/Ercilasun*, s. 439, 450; Clauson, s. 578. Ayrıca bkz. *ka*, *kaç*.

⁶⁴ Şu atasözünde geçmektedir: “Tewi yük kötürse kamıç yeme kötürür (Deve yük götürse kaşığı da beraber götürür)” *DLT/Atalay*, II, s. 75. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da ise şu şekildedir: “Tewe yük kötürse kamıç yeme kötürür (Deve eğer yükün hepsini taşıyorsa kepçeyi taşımaya da tahammül eder)” s. 253.

⁶⁵ *DLT/Atalay*, I, s. 52, 359; II, s. 75; *DLT/Ercilasun*, s. 25, 154, 253; Clauson, s. 626.

⁶⁶ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 97.

Kap:⁶⁷ “Tulum, kap, çuval ve dağarcık” gibi birkaç manası vardır.⁶⁸

Kasuk: At derisinden yapılan tulumdur. İçerisine süt ve kımız gibi nesneler konur.⁶⁹

Kaşık:⁷⁰ “Kaşık” anlamına gelmektedir.⁷¹ Günümüzde de halen kullanılan kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay dillerinde “Kaşuk” şeklinde geçmektedir.⁷²

Kaşuk:⁷³ “Kaşık” manasındadır.⁷⁴

Kaşukluğ ayak: “Kaşıklı kadeh/çanak” anlamına gelmektedir.⁷⁵

Keçe: “Karpuz ve salatalığa benzer şeylerin taşındığı sele ve sepet” manasındadır.⁷⁶

⁶⁷ Şu atasözünde geçmektedir: “Yalnguk ürülmüş kap ol, ağzı yazlıp alkınur (Adam oğlu şişirilmiş tulum gibidir, ağzı açıldığında sener)” *DLT/Atalay*, I, s. 195-196. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da anlamı şöyledir: “Âdemoğlu şişirilmiş tulum gibidir, ağzı açılınca havası biter” s. 97.

⁶⁸ *DLT/Atalay*, I, s. 195, 268; II, s. 122, 127-128, 164, 170, 189, 218, 229; III, s. 77, 146; *DLT/Ercilasun*, s. 97, 237-238, 255, 267, 269, 280-281, 287, 296, 299, 381, 407; Clauson, s. 578.

⁶⁹ *DLT/Atalay*, I, s. 382, 497; *DLT/Ercilasun*, s. 164, 218; Clauson, s. 666.

⁷⁰ Metinde *kaşıklık müngüz* şeklinde geçmektedir. Manası şudur: “Kaşık yapmak için hazırlanan boynuz” *DLT/Atalay*, I, s. 504; *DLT/Ercilasun*, s. 221. Kâşgarlı Mahmûd, metinde kaşık için *kaşuk* kelimesini vermektedir. Bkz. *DLT/Atalay*, I, s. 383; II, s. 268-269; III, s. 338, 347; *DLT/Dankoff*, I, s. 293; II, s. 96, 322, 326; *DLT/Ercilasun*, s. 165, 311, 485; 488.

⁷¹ *DLT/Atalay*, I, s. 504; *DLT/Ercilasun*, s. 221; Clauson, s. 672. Ayrıca bkz. *kaşuk*.

⁷² Yıldırım, *a.g.t.*, s. 113.

⁷³ Şu atasözünde geçmektedir: “Kuru kaşuk ağızka yaramas, kuruğ söz kulakka yakışmas (Kuru kaşık ağıza yaraşmaz, kuru söz kulağa yakışmaz)” *DLT/Atalay*, I, s. 383. Atasözünün anlamı, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da şöyledir: “Kuru kaşık ağıza uymaz; faydasız söz de kulağa yaklaştırılmaz” s. 165.

⁷⁴ *DLT/Atalay*, I, s. 383; II, s. 268-269; III, s. 338, 347; *DLT/Ercilasun*, s. 165, 311, 485; 488; Clauson, s. 671.

⁷⁵ *DLT/Atalay*, I, s. 497; *DLT/Ercilasun*, s. 218; Clauson, s. 672.

⁷⁶ *DLT/Atalay*, III, s. 220; *DLT/Ercilasun*, s. 442; Clauson, s. 694, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da şöyledir: “Kavun, hıyar vb. şeyleri taşımada kullanılan küfe” s. 442.

Kendüg (*Kendük*): Kençek lehçesinde, küpe benzer şekilde topraktan yapılan büyük bir kaptır. İçerisine un vb. şeyler konulur. Ayrıca ‘küp’ manasına da gelmektedir.⁷⁷

Kesürgü:⁷⁸ “Kap, dağarcık ve meşin torba” gibi manaları vardır.⁷⁹

Kençi: Kâşgar’dan Uygur’a kadar kullanılan 10 *rut*’lık (1 *rut*: 436,8 gr.) bir tahıl ölçüğüdür.⁸⁰

Kıngrak: “Et ve hamur kesin satıra benzer büyük bıçak” manasındadır.⁸¹

Kova: Oğuz lehçesinde “kova” anlamındadır.⁸² Harezmi dilinde “kova”, Kıpçak dilinde “Koğa”, Anadolu ağzında ise “kofa” olarak bilinen kelime genellikle su ve sulu şeyler taşımaya, kuyudan veya denizden su çekmeye yarayan üstünden kulplu kap anlamına gelmektedir.⁸³

Ködheç/Közheç: “Bardak, testi” anlamına gelen Argu lehçesindeki bir kelimedir.⁸⁴

Körke (*Körge*): Kençek lehçesinde “ağaçtan yapılmış tabak”tır.⁸⁵

Közüç: “Çömlek” manasındadır.⁸⁶

Kumgan: “Kova, ibrik, güğüm ve gül suyu şişesi” şeklinde birkaç manası vardır.⁸⁷

⁷⁷ DLT/Atalay, I, s. 480; II, s. 129; DLT/Ercilasun, s. 210, 270; Clauson, s. 729.

⁷⁸ Şu atasözünde geçmektedir: “Yıparlıg kesürgüdin yıpar kitse yidhi kalır (Kaptan anber gitse kokusu kalır)” DLT/Atalay, III, s. 48-49. Atasözü, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da şöyledir: “Yıparlıg kesürgüdin yıpar kitse yidi kalır (Misk kabından misk gitse de onun kokusu gitmez)” s. 369.

⁷⁹ DLT/Atalay, I, s. 358, 490; III, s. 48; DLT/Ercilasun, s. 154, 214, 369; Clauson, s. 751-752

⁸⁰ DLT/Atalay, I, s. 417-418; DLT/Ercilasun, s. 181; Clauson, s. 688.

⁸¹ DLT/Atalay, III, s. 382; DLT/Ercilasun, s. 504; Clauson, s. 639-640.

⁸² DLT/Atalay, I, s. 147; III, s. 237; DLT/Ercilasun, s. 76, 449; Clauson, s. 583-584.

⁸³ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 127.

⁸⁴ DLT/Atalay, I, s. 360; DLT/Ercilasun, s. 154; Clauson, s. 702, 757.

⁸⁵ DLT/Atalay, I, s. 430; DLT/Ercilasun, s. 186; Clauson, s. 741-742.

⁸⁶ DLT/Atalay, I, s. 506; DLT/Ercilasun, s. 222; Clauson, s. 757.

⁸⁷ DLT/Atalay, I, s. 432, 440; II, s. 353; DLT/Ercilasun, s. 187, 190, 343; Clauson, s. 627.

Kurluk (*Korluk*): “İçinde kıımız biriktirilen küçük testi ve tulum” manasına gelmektedir.⁸⁸

Kuyma: “Herhangi bir madenden, çekişle döverek değil dökme yoluyla yapılmış havan, kandil ve çekiş gibi aletler” için kullanılan bir isimdir.⁸⁹

Küneke (*Könek*): “Matara, ibrik ve su tulumu” gibi birkaç manası bulunmaktadır.⁹⁰

Küp: “Küp” anlamındadır.⁹¹ Eski Türkçeden itibaren yaygın bir kullanıma sahip olan Farsçadan dilimize kazandırılmış olan bu sözcük Çağdaş Kıpçak sahası dillerinde ve Oğuz grubu Türk dillerinde hâlâ kullanımdadır.⁹²

Kürin: “İçerisinde kavun, karpuz ve salatalık gibi şeyleri taşımak için kullanılan küfe” manasındadır.⁹³

Lagun: “Ölçek gibi oyulmuş bir şeydir; bununla süt, ayran vb. şeyler içilir”.⁹⁴

Olma:⁹⁵ “Testi, çanak çömlek” anlamına gelmektedir.⁹⁶

Örküç: “Sacayağı” manasındadır.⁹⁷

Saç: “Tava” anlamındadır.⁹⁸ Eski Türkçeden itibaren "tava, kızartma tavası, ekmeğin pişirmeye yarayan demirden yapılmış tabla" anlamlarında kul-

⁸⁸ DLT/Atalay, I, s. 473; DLT/Ercilasun, s. 206; Clauson, s. 658.

⁸⁹ DLT/Atalay, III, s. 173-174; DLT/Ercilasun, s. 420; Clauson, s. 677.

⁹⁰ DLT/Atalay, I, s. 392; DLT/Ercilasun, s. 169; Clauson, s. 731, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu, manasını “deriden yapılan su kabı” şeklinde vermektedir s. 169.

⁹¹ DLT/Atalay, I, s. 147, 154, 209; III, s. 119, 246, 253, 325; DLT/Ercilasun, s. 76, 79, 101, 396, 456, 458, 481; Clauson, s. 687.

⁹² Yıldırım, *a.g.t.*, s. 129.

⁹³ DLT/Atalay, I, s. 404; DLT/Ercilasun, s. 174; Clauson, s. 746.

⁹⁴ DLT/Atalay, I, s. 410; DLT/Ercilasun, s. 177; Clauson, s. 764.

⁹⁵ B. Atalay, bu kelimeyi iki yerde I, s. 130; III, s. 182, *olma*; iki yerde ise I, s. 375; II, s. 234 *ulma* şeklinde vermektedir. Ayrıca bir yerde de anlamını “çanak çömlek” olarak da vermektedir I, s. 130.

⁹⁶ DLT/Atalay, I, s. 130, 375; II, s. 234; III, s. 182; DLT/Ercilasun, s. 66, 161, 301, 426; Clauson, s. 146.

⁹⁷ DLT/Atalay, I, s. 95; DLT/Ercilasun, s. 46; Clauson, s. 223, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu, “ocakta üzerine tencere konulan taş” olarak vermektedir s. 46.

lanılan sözcük Çağdaş Kıpçak sahasında Tatarcada, Karakalpakçada ve Oğuzca Türkçelerinde yaşamaya devam eden bir sözcüktür⁹⁹.

Sagır: “İçerisine şarap vb. şeyler konulan, havana benzer söbe (oval) bir kap” manasına gelmektedir.¹⁰⁰

Sagır: “Ölçek” anlamındadır.¹⁰¹ Çağatay Türkçesinde de bu şekilde kullanılan kelime “buğday ve arpa ölçeği” anlamına gelmektedir¹⁰².

Sağrak:¹⁰³ “Sürahi, kâse ve kendisiyle bir şey içilen kap” gibi birkaç anlamı vardır.¹⁰⁴ Harezmi dilinde “bardak, kadeh”, Kıpçak dilinde “kafatası”, Osmanlı Türkçesinde sağrak (suğrak) "kadeh, bardak, surahi, maşraba, tas" anlamına gelen kelime “sagır” kelimesine +Ak eki getirilerek türetilmiştir. Sözcük, Oğuz grubu Türk dillerinden Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşamaya devam eder. Türkmencede de anlamını koruyarak kullanıldığı görülür¹⁰⁵.

Salçı bıçak: “Aşçı bıçağı” için kullanılan bir isimdir.¹⁰⁶

⁹⁸ DLT/Atalay, III, s. 147; DLT/Ercilasun, s. 408; Clauson, s. 794.

⁹⁹ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 136; Karataş, “a.g.m.”, s. 589.

¹⁰⁰ DLT/Atalay, I, s. 406; DLT/Ercilasun, s. 175; Clauson, s. 814.

¹⁰¹ DLT/Atalay, III, s. 225, 418; DLT/Ercilasun, s. 445, 521; Clauson, s. 805.

¹⁰² Karataş, “a.g.m.”, s. 589.

¹⁰³ Şuralarda geçmektedir: “İwrik başı kazlayu / Sağrak tolu közleyü / Sakınç kudhı kızleyü / Tün kün bile sewnelim (İbrik başı kaz gibi, sürahi dolu göz gibi. Sıkıntıyı çukura (kuyuya) gizleyerek gece gündüz sevinelim)” DLT/Atalay, I, s. 100. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu tercümesinde şöyledir: “İbriğin başı kaz gibi dik durmuştur. Kadeh de göz gibi dolmuştur. Hüznü onun altına gömelim ve gece gündüz sevinelim” s. 49. “Ograk eri tıgrak yimi anıñ oğlak / Süti üze sagrak yeri takı aglak (Oğrak boyunun adamları yılmaz yiğittir; yedikleri oğlaktır, süt kabının üzerine sürahileri bulunur, bununla beraber yerleri de çoraktır)” DLT/Atalay, I, s. 468. Bu parça anlamı A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da şöyledir: “Ugrak eri tıgrak / yimi anıñ oğlak / süti üze sagrak / yiri takı aglak (Uğrak boyu serttir; yiyecekleri oğlaktır; kımızları üzerinde sürekli büyük bir kadeh bulunur. Bununla birlikte toprakları çoraktır)”, s. 204-205. Bir de şu atasözünde geçmektedir: “Sawın sagrakka tegir (Sözle sürahiye erişilir)” DLT/Atalay, I, s. 471. Bu atasözünün anlamı A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da şöyledir: “Güzel konuşmayla adam beylerin çamçaklarında içmeye erişir” s. 206.

¹⁰⁴ DLT/Atalay, I, s. 100, 468, 471; DLT/Ercilasun, s. 49, 205-206; Clauson, s. 815.

¹⁰⁵ Karataş, “a.g.m.”, s. 589.

¹⁰⁶ DLT/Atalay, III, s. 442; DLT/Ercilasun, s. 530; Clauson, s. 825.

Sarnıç: “Deve derisinden yapılan su tulumu; ağaçtan oyulmuş kap” manalarındadır.¹⁰⁷ Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğü dışında sadece Memlûk-Kıpçak sahasında *Ed-Dürretü'l-Mudîyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye* tanıklanabilmiş bir sözcüktür.

Sandıç:¹⁰⁸ “Sepet, sele” anlamına gelmektedir. Ayrıca Kâşgarlı Mahmûd, “ağaç dallarından örülerek içerisine meyve ve buna benzer şeyler konulan nesnenin adı” olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁹

Senğek: Oğuz lehçesinde “su içilen testi ve ağaçtan oyulmuş su kabı (küp)” manasında gelmektedir.¹¹⁰

Sırlıç ayak: “Sırlı, nakışlı kâse” anlamındadır.¹¹¹

Sız: “Şiş” anlamına gelmektedir. Kâşgarlı Mahmûd, bunun tutmaç¹¹² dedikleri yemeği yemek için kullanılan bir nesne ve et dizilen bir şiş olduğunu ifade etmektedir.¹¹³

Sokku/Sokur: “Havan (dibek)” manasına gelmektedir.¹¹⁴

Susgak: Karluk, Kıpçak ve göçebelerin tamamının dilinde, “susak ve kendisiyle su vb. şeyler alınan nesne” anlamındadır.¹¹⁵

Susık: Kâşgarlı Mahmûd, kendisinin duyduğu bir lehçede “kova” anlamına geldiğini belirtmektedir.¹¹⁶

¹⁰⁷ DLT/Atalay, I, s. 454; DLT/Ercilasun, s. 198; Clauson, s. 854, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da “deriden veya ağaçtan yapılmış geniş kap” şeklindedir s. 198.

¹⁰⁸ B. Atalay, bir yerde *sandıç* şeklinde vermektedir II, s. 271. Bununla birlikte R. Dankoff-J. Kelly II, s. 97 ve A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu s. 312 aynı kelimeyi *sandıç* olarak kaydetmiştir.

¹⁰⁹ DLT/Atalay, I, s. 173, 455; II, s. 271; DLT/Ercilasun, s. 89, 198, 312; Clauson, s. 785; A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu, “dallardan örülen, içine meyve vb. şeyler konulan sepet” şeklinde vermektedir s. 198.

¹¹⁰ DLT/Atalay, III, s. 367; DLT/Ercilasun, s. 496; Clauson, s. 838.

¹¹¹ DLT/Atalay, I, s. 324; DLT/Ercilasun, s. 141; Clauson, s. 851.

¹¹² Türklerin millî yemeği olarak bilinen ve Selçuklular vasıtasıyla Anadolu'ya getirilen bu yemek hakkında bilgi için bkz. Ö. Uzunağaç, *Selçuklu Anadolu'sunda Beslenme...*, s. 99-101.

¹¹³ DLT/Atalay, I, s. 331; II, s. 15, 174; III, s. 125; DLT/Ercilasun, s. 114, 237, 282, 399; Clauson, s. 856-857.

¹¹⁴ DLT/Atalay, III, s. 226; DLT/Ercilasun, s. 446; Clauson, s. 805.

¹¹⁵ DLT/Atalay, I, s. 470; DLT/Ercilasun, s. 206; Clauson, s. 856.

Tamgalıg: “Bir kişilik ya da kişiye özgü küçük sofradır. Ayrıca “hakanın damgası bulunan eşya” manasına da gelmektedir.¹¹⁷

Tamgalık: “Hakanlardan başka kimsenin üzerinde yemek yememesi için damga vurulmaya hazırlanmış sofradır” manasına gelmektedir.¹¹⁸

Tamgalık: “Küçük ibrik” anlamındadır.¹¹⁹

Tanğ: Argu lehçesinde “elek”tir.¹²⁰

Tepsi: “Tepsi, sofradır” manasına gelmektedir.¹²¹

Tim: “Şarap dolu tulum” anlamındadır.¹²²

Tirgi:¹²³ “Sofra” manasındadır.¹²⁴ Harezmi ve Kıpçak dillerinde “Tirki” aynı anlama gelip, eski Türkçeden itibaren kullanılan bu sözcük Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde geçmez.¹²⁵

Tirgü: “Sofra, sofranın örtüsü; sofranın üzerindeki çeşitli yemek; sıra, dizi” gibi bir takım anlamları bulunmaktadır.¹²⁶

Toy eşic:¹²⁷ “Pişmiş topraktan yapılan tencere” manasına gelmektedir.¹²⁸

Tuluk: “Tulum, üfürülerek şişirilmiş tulum (tulum)” anlamındadır.¹²⁹

¹¹⁶ DLT/Atalay, I, s. 382; DLT/Ercilasun, s. 164; Clauson, s. 856.

¹¹⁷ DLT/Atalay, I, s. 527; DLT/Ercilasun, s. 229; Clauson, s. 506. Ayrıca bkz. *tamgalık*.

¹¹⁸ DLT/Atalay, I, s. 527; DLT/Ercilasun, s. 229; Clauson, s. 506. Ayrıca bkz. *tamgalıg*.

¹¹⁹ DLT/Atalay, I, s. 527; DLT/Ercilasun, s. 229; Clauson, s. 506.

¹²⁰ DLT/Atalay, III, s. 355; DLT/Ercilasun, s. 491; Clauson, s. 510.

¹²¹ DLT/Atalay, I, s. 423; III, s. 50; DLT/Ercilasun, s. 183, 370; Clauson, s. 445.

¹²² DLT/Atalay, III, s. 136; DLT/Ercilasun, s. 403; Clauson, s. 503.

¹²³ Şu atasözünde geçmektedir: “Tılın tirgige tegir (Dil ile sofraya erişilir)” DLT/Atalay, I, s. 429. Bu atasözünün anlamı A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da şöyledir: “Güzel sözle sofraya nail olunur” s. 186.

¹²⁴ DLT/Atalay, I, s. 194, 429; II, s. 54; DLT/Ercilasun, s. 96, 186, 248; Clauson, s. 544. Ayrıca bkz. *tirgü*.

¹²⁵ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 116.

¹²⁶ DLT/Atalay, I, s. 428; DLT/Ercilasun, s. 186; Clauson, s. 544. Ayrıca bkz. *tirgi*.

¹²⁷ B. Atalay tercümesinde, *toy aşic* şeklindedir III, s. 142; R. Dankoff-J. Kelly, *toy eşic* şeklinde vermektedir II, s. 220.

¹²⁸ DLT/Atalay, III, s. 141-142; DLT/Ercilasun, s. 405; Clauson, s. 567.

Tuzluk: Tuzluk.¹³⁰ “Tarihi Kıpçak sahasında kullanıldığı gibi Çağdaş Kıpçak dillerinde de "yemeğe katılan sos, terbiye" anlamlarında Tatarca-da, Nogaycada, Karaçay-Balkarcada, Kumukçada kullanılmaya devam etmektedir. “Tuzluk”, Eski Türkçede ekmeğin yanında yenilen yoğurt ve türevleri olarak kullanılmakta iken Memlûk-Kıpçak sahasında "yemeğe katılmak üzere yoğurttan yapılan terbiye" anlamına geçmiş ve bugün de varlığını sürdürebilmiştir.”

Urukluğ kova: “İpli kova” manasındadır.¹³¹

Yasgaç: “Hamur tahtası” anlamına gelmektedir. Aslı *yası yığaç* şeklindedir ve “enli tahta” demektir.¹³² Harezm ve Kıpçak dilinde “senit”, “yastağaç, hamur tahtası” anlamına gelmektedir. Eren, senit isminin Türkiye Türkçesinde ve Kıbrıs ağızlarında geçtiğini belirtirken bunun Rumca bir alıntı olduğunu dile getirir. Ancak Eski Kıpçakçada bulunmasının ilginç olduğunu da ekler. Bugün Oğuz sahasında bu sözcüğün yaşıyor olması Memlûk-Kıpçak sahasındaki Türkmen söz varlığından biri olduğunu gösterir. Çağdaş Kıpçak sahasında bu sözcük geçmez¹³³.

Yasıman: “Su boşaltırken boğazı gır gır ses çıkartan testi” manasındadır.¹³⁴

Yogrı:¹³⁵ “Çanak” anlamındadır.¹³⁶

¹²⁹ DLT/Atalay, II, s. 289; DLT/Ercilasun, s. 321; Clauson, s. 496.

¹³⁰ DLT/Atalay, I, s. 467; DLT/Ercilasun, s. 204; Clauson, s. 575.

¹³¹ DLT/Atalay, I, s. 147; DLT/Ercilasun, s. 76; Clauson, s. 219.

¹³² DLT/Atalay, III, s. 38, DLT/Ercilasun, s. 365; Clauson, s. 975.

¹³³ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 120; Hasan Eren, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, 2. Baskı, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1999, s. 361.

¹³⁴ DLT/Atalay, III, s. 38; DLT/Ercilasun, s. 364; Clauson, s. 975.

¹³⁵ Şu atasözünde geçmektedir: “Aş tatığı tuz yogrın yimes (Aşın tadı tuz, tuz çanakla yenmez)” DLT/Atalay, III, s. 31. Bu atasözü, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da şöyledir: “Aş tatığı tüz yogrın yimes (Yemeğin tadı tuz ilemdir; ancak tuz yalnız başına çanakla yenmez)”, s. 361. Kelime bir de şu şiiirde geçmektedir: “Bışırılır yakrı kıyak / Toşgurur yogrı çanak (Yağ, iç yağı, tereyağı pişirilir; çanağı, kabı kacağı doldurur)” DLT/Atalay, III, s. 32. Şiirin manası, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da şöyledir: “İç yağı ve kaymağı pişirilir; çanağı ve kabı doldurur” s. 361.

¹³⁶ DLT/Atalay, III, s. 31-32; DLT/Ercilasun, s. 361; Clauson, s. 905.

Yugurgu: “Erişte vb. hamurların açılmasında kullanılan oklava” manasına gelmektedir.¹³⁷

Sonuç

Türkçenin en eski sözlüğü olarak sayılan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçen mutfak araç-gereçlerine dair toplamda seksen yedi isim tespit edilmiştir. Son olarak, Kâşgarlı Mahmûd'un verdiği bu isimler şu şekilde değerlendirilebilir: Kâşgarlı Mahmûd, eserinde zaman zaman kelimelerin hangi lehçeden olduğunu belirtmektedir. Mutfak araç-gereçlerine dair tespit ettiğimiz kelimelerin bazılarında da lehçelerin verildiği görülmektedir. Oğuz (*aftabı/aftaba, bart, çanak, çömçe, kova, senğek*), Argu (*ködbeç/közçe, tang*), Kençek (*çeşkel, çowlı, kendüg/kendük, körke/körge*), Çiğil (*çögek*) ve Kâşgar (*butık*) lehçelerinde kelimelerin bulunmaktadır. Ayrıca bazı eşya isimlerinin birden fazla lehçede olduğunu kaydetmektedir. Bu cümleden Yağma, Toxsı, Yemek, Oğuz ve Argu lehçelerinde ortak olan *idiş* ve Karluk, Kıpçak ve göçebelerin tamamının dilinde yer alan *susgak* örnek olarak verilebilir. Bunların da dışında Kâşgarlı Mahmûd'un kendisinin duyduğu bir lehçede olan *susık* kelimesini vermekte ancak lehçenin ismini zikretmemektedir.

Eserde zaman zaman Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsçadaki karşılıkları da verilmektedir. Bizim tespit ettiğimiz kelimeler arasında sadece *aftabı* (*aftaba*) kelimesinin Farsçadaki karşılığı olan *aftâbe* (افتابه)'nin verildiğini görmekteyiz. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçen *çanak, çömçe, kap, kaşık, kova, küp, saç* ve *tuzluk* gibi eşyaların bugün de aynı isimler ile kullanıldığını bilmekteyiz. Bunların yanı sıra bazı küçük değişikliklerle günümüzde de kullanılmaya devam eden isimler de görülmektedir. Bu cümleden *bıçek, ıvrık, kaşuk, sış* ve *tewsi* gibi eşyaları örnek gösterebiliriz. Ayrıca bu kelimelerden *Ayak, Bart, Bıçek, Çömçe, Kaşık, Saç* ve *Sagu* hem Kıpçak hem de Çağatay dillerinde de kullanılmaktadır. *Çanak, Çowlı, Kamıç, Kova, Küp, Saçrak, Tirgi, Tuzluk, Yasgaç* gibi kelimeler ise Kıpçak dilinde de kullanılmaktadır.

Dîvânu Lugâti't-Türk bağlamında yapılan bu çalışma ile XI. yüzyılda Türk coğrafyasında kullanılan mutfak araç-gereçleri tespit edilmiştir. Burada

¹³⁷ DLT/Atalay, I, s. 493; DLT/Ercilasun, s. 217; Clauson, s. 907.

yer alan araç ve gereçlerin her birinin bir usta tarafından yapıldığı da muhakkaktır. Ancak bunun çalışmamızın sınırları dâhilinde olmaması nedeniyle başka bir çalışmada ele alınması yerinde olacaktır.

Kaynakça

Akalın, Şükrü Haluk, *Bin Yıl Önce Bin Yıl Sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Akgün, Ömer Faruk, “Kâşgarlı Mahmud”, *DİA*, XXV, (2002), s. 9-15.

Caferoğlu, Ahmet, *Kâşgarlı Mahmut*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. Baskı, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1999.

Genç, Reşat, *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Ankara 1997.

Günşen, Ahmet. “Dîvânü Lûgati't-Türk'te Yemek ve Beslenme Kültürüyle İlgili Kelimeler ve Teşkilleri”, *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (12-13 Nisan 2001): Bildiriler*, I, haz. Mustafa Argunşah-İsmail Görkem-Hülya Argunşah-Atabey Kılıç, Kayseri 2001, s. 347-376.

Kaçalın, Mustafa S., “Dîvânü Lugati't-Türk”, *DİA*, IX, (1994), s. 446-449.

Karataş, Ahmet, “Çağatayca Sözlüklerde Mutfak Tabirleri”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 2023, ss. 581-609.

Kâşgarlı Mahmûd, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, I-III, nşr. Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1333-1335.

Kâşgarlı Mahmûd, *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*, I-IV, Türkçe trc. Besim Atalay, Ankara 1939-1943.

Kâşgarlı Mahmûd, *Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin*, haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Kaymak, Suat, “Kâşgarlı Mahmûd”, *İslâm Düşünce Atlası*, I, ed. İbrahim Halil Üçer, Konya 2017.

Maḥmūd al-Kāşgārī. *Compendium of the Turkic Dialects [Dîvân Lugât at-Türk]*, I-III, ed. and trs. Robert Dankoff-James Kelly, Cambridge 1982-1985.

Mahmūd el-Kaşgârî, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, Çev. Mustafa S. Kaçalın, Haz. Mehmet Ölmez, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2021.

Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

Uzunağaç, Ömer, *Selçuklu Anadolu'sunda Beslenme ve Yemek Kültürü*, Kitabevi Yayınları, Ferda Kitabevi, İstanbul 2015.

Ülkürtaşır, M. Şakir, *Büyük Türk Dilçisi Kâşgarlı Mahmut*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1946.

Vural, Hanefi, “Dîvânü Lügâti't-Türk'te Geçen Türk Yemek Kültürü Unsurları”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Kâşgarlı Mahmud Özel Sayısı, X/39, (Kasım 2008-Ocak 2009), s. 306-323.

Yıldırım, Kübra Dilaver, *Memlûk-Kıpçak Türkçesi Söz Varlığı İncelemesi: Mutfak ve Yemek Kültürüne Ait İsimler*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2020.

Yıldırım, Talip; Çifçi, Musa, “Dîvânü Lügâti't-Türk'te Yer Alan Alet-Eşya Adları”, *Turkish Studies: International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/2, (2012), s. 1129-1249.